

1. Bevezetés

A jogi nyelv kialakulását és formálódását alapvetően befolyásolta az európai keresztény állam modelljének mintakövetése, illetve a klérus által hordozott írásbeliség.² A feudális magyar állam megteremtését követően évszázadokig az államélet, a központi kormányzati szervek, a törvényhozás, a jogalkalmazás, a hivatalos kommunikáció és általában a jogi írásbeliség nyelve a latin volt. Jól példázza ezt az 1517-ben közzétett első magyar jogkönyv, a Werbőczy-féle Tripartitum. A „*linguae Latinae*” használata magától értetődő volt, hiszen a különböző anyanyelvű magyarországi értelmiség műveltsége e nyelv ismeretén alapult a középkorban.³ A magyar jogi terminológia és szaknyelv létrejöttét nagyban akadályozta az a tény, hogy nemcsak a jogi praxis, de a tudomány és az oktatás nyelve a 19. század elejéig – egyes kivételek esetében a század közepéig – szintén a latin volt.⁴ Csúpan a reformáció következtében előtérbe kerülő „nemzeti visszahatás” eredményezett változást a magyar nyelven művelt irodalom és tudományosság világában.

A hazai állapotok jelentősen eltértek más közép-európai országokétól, ahol a nemzeti nyelvek a jogéletben hamarabb elterjedtek. Míg a *Sachsenspiegel* a 13. század elején vagy a hasonló cseh jogkönyvek a 14. és 15. században nemzeti nyelven jelentek meg,⁵ addig Werbőczy István Hármaskönyvét a 16. század második felében (1565) fordították le magyarra.⁶ A korabeli latin nyelvű szövegekben elvéve találunk magyar kifejezéseket. A hazai jogi terminológiában sokáig sajátos „kétsíkúság” volt tapasztalható. A „cikornyás” körülírásokkal terhelt latin nyelvű dagályosság mellett a korai magyar köznyelv egyszerű tömörségét megjelenítő magyar nyelvűség praxisa érvényesült. A 17–18. században sem tapasztalható jelentős változás. Az anyanyelvi terminológia megalkotásának folyamata a felvilágosodás eszméinek hatására a nyelvújítási mozgalomnak köszönhetően gyorsult fel, amely egybeesett az irodalmi és köznyelv „kodifikálásával”. Az anyanyelvi terminusok bevezetése ekkor a szókészlet gyarapítását, illetve az idegen (latin, „latinosított” vagy német) kifejezések kiküszöbölését jelentette. A nyelvújítási törekvések kiindulópontja a politikai és jogi szakszókincs újragondolása volt, mivel a közélet, a közigazgatás és jogélet megkívánta a széles társadalmi rétegek számára érthető, azonos értelemben használt anyanyelvi fogalmak használatát. A régiókban végbe ment nyelvújítási folyamatban az anyanyelv művelése, a

Szabadfalvi József

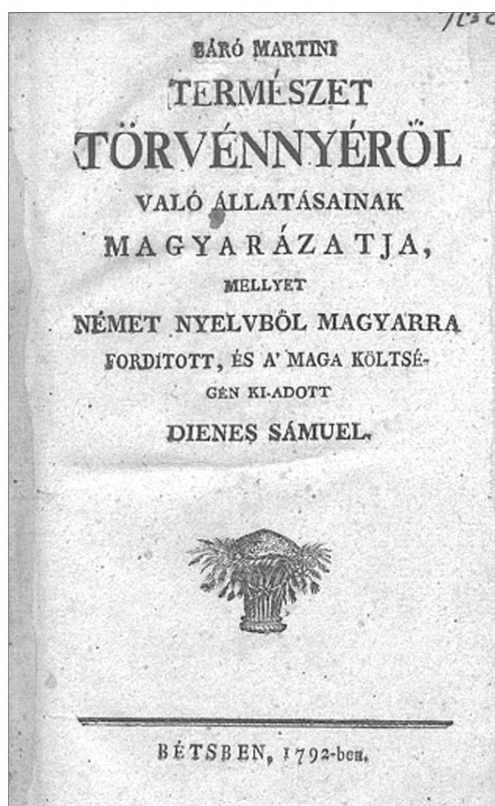
„A’ hasznos Tudományoknak Hazai nyelven való előmozdítása”¹

A magyar nyelvű jogbölcséleti irodalom kialakulása

köznyelvi és szakterminológiák szabályozása mint össz-társadalmi ügy került előtérbe. A továbbiakban a magyar nyelvű jogbölcséleti irodalom kialakulását és fejlődését a 18. század végi „kezdetektől” az 1843/44. évi országgyűlésen elfogadott 1844. évi II. tc. megjelenéséig – a magyar nyelv hivatalossá válásáig, az államnyelv státuszának elnyeréséig – tekintjük át. E törvényi rendelkezés értelmében a királyi leiratok, a törvények és rendeletek, az országgyűlési tanácskozások és valamennyi ítélőszék hivatalos nyelve a magyar lett.⁷

2. A legelső magyar nyelvű jogbölcséleti könyv

A jogi szaknyelv fejlődésében érdemi változás a 18–19. század fordulóján következett be. A 19. század közepéig a latin nyelvű munkák újabb kiadásai ugyan még megjelentek, de közben egyre több magyar nyelven írt elméleti jogi tankönyv, kézikönyv látott napvilágot, melyek a jogi műnyelv fejlődését jól szolgálták.⁸ A hazai jogbölcséleti irodalom legelső magyar nyelven közzétett dokumentumaként a *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázata* című terjedelmes művet kell megemlíteni.⁹ E munka Karl Anton Martini (1726–1800) – a bécsi egyetem természetjogi tanszékének professzora – *De lege naturali positiones* című 1762-ben megjelent könyve német nyelvű változatának¹⁰ 1792-ben kiadott for-

dítása, mely – egykor a heidelbergi egyetemen tanuló, és akkoriban az erdélyi udvari kancellárián tevékenykedő – Dienes [Diénes] Sámuel (1749–1799) jóvoltából készült el. Fontos megjegyezni, hogy nem egyszerű fordításról van szó. Dienes az eredeti szöveget bőséges magyarázó kiegészítésekkel együtt tette érthetővé az érdeklődőknek,¹¹ illetve számos helyen a magyar olvasók számára ismert példákon keresztül magyarázta a mű mondanivalóját.¹² A fordító további érdemként kell megemlíteni, hogy a több mint ötszáz nyomtatott oldalt kitevő munkát a saját költségén jelentette meg.¹³

Dienes az olvasókhöz intézett előszavában a következő indokkal magyarázza a hazai jogbölcséleti irodalomban mindaddig egyedülálló vállalkozását:

„Ezen könyv is, melyet kezdedben tartván olvasni akarj, az én foglalatosságaimon kívül, Nemzeti Nyelvünkre általom nem azokért fordítottatott, a' kik előtt különben is különb különféle Nyelvek esmértefiek lévén, a' fziükséges, és hafznos Tudományokat a' magok tífzta forrásfokból merithetik, hanem azokra nézve, a' kik vagy Tehettségek nem lévén, vagy más akadályok nem engedvén, fzületett Nyelveken kívül más nyelvekkel esmértefienek, és minthogy ilyen hofzfzas ideig, ezt a' Tudományt, a' melly ezen könyvben tanittatik, illető könyv egy is tudomra Nemzeti nyelvünken ki nem jöhetett, egy ilyen fziükséges könyv nélkül mind eddig el lenni kéntelenittettek.”

Majd külön szól a fordítás során alkalmazott módszerről:

„Én ezen könyvnek fordittatásában a' mennyire lehetett a' fzoznak a' magok tulajdon erejeknek megtartására, a' dolgoknak a' mi Nemzeti nyelvünken a' maga értelme fzerint való ki-tételire vigyáztam, és a' mit Nemzeti nyelvünken ki-tehettem, azt ki is tettem, a' hol pedig a' Deák fzoikat meg-hagytam, azt vagy a' dolognak jobban való meg-érthetéseért tselekedtem, vagy pedig azért, hogy azon fzoik még a' Deák nyelvet nem esmérő Afzfzonyi Nemen lévőknél is igen esmértefiek.”¹⁴

A könyv hosszas teológiai fejtegetésekkel kezdődik, melyben az Istenhez való viszonyról és a hozzá kapcsolódó kötelességekről értekezik. Ennek során a skolasztikus természetjogi gondolkodásból jól ismert megállapításokkal szembesülünk, így azzal, hogy „az egész Termézetnek alkotmánya” az Isten megismerésére törekvő „okos ember”, aki képes az isteni kinyilatkozásokat („Istennek Törvénye”) megismerni és „Tselekedeteinket azon képzelődéshez fjab”-ni.¹⁵ Ugyancsak tetten érhető a 18. században meghatározó ún. Leibniz–Wolff-féle természetjogi iskola hatása.¹⁶ Christian Wolff – a Nagy Frigyes-féle porosz felvilágosult abszolútizmus vezető jogi teoretikusa – Leibniz követőjeként vallotta, hogy az emberi lények legmagasabb rendű kötelezettsége az erkölcsi tökéletesedés és az ebből származó boldogság keresése. Maga a természet kényszerít bennünket, hogy keressük azt, ami bennünket és másokat boldogít. Ez a legfőbb természet-

jogi parancs, s ebből vezeti le Wolff a természetjog értelmét. Martini, az iskola magyar szempontból legfontosabb és egyben legnagyobb hatású alakjának nézeteit Dienes a következőképpen foglalja össze:

„A' természet fzerén való Törvényekből Juffok és kötelefségek fzarmonnak, melly fzerint az embernek magához természet fzerint való kötelefségei vagynak.”¹⁷

És e kötelességek közül kiemelkedik a „tökéletesebbé való tétel”, ami nem más, mint a boldogság keresése. Aforizmaszerűen megállapítja: „A' Boldogság minden elérhető Tökéletességeknek Summája.”¹⁸ Mindez pedig az értelem tökéletességén „fundáltatik”.

Szintén a skolasztikus természetjogi gondolkodásból jól ismert tételként kerül elő a jó és rossz megkülönböztetésének a képessége: „[...] azt kell akarnunk, a' melly igaz, jó, és állandó, mind azokat pedig a' mellyek rozfszak, el kell távoztatnunk.”¹⁹ Az utóbbi felismerésében „a' tudatlanság, előre való ítélet tétel, és zavaros képzeletek [...] meg-akadályoztatnak”. De ugyancsak találkozunk a „másokhoz való kötelességek” alatt tárgyalt, minden embert megillető igazságossági formulával, az „Add meg kinek-kinek a' Magáét”, illetve az „Azon légy, hogy máft boldogithafs, tökéletesebbé tehess” természeti törvénnyel, melyet az „Evangéliomnak [...] Felséges Tudománya” ekképp tanít: „Szerefsed Felebarátodat mint te magadat.”²⁰ A „Szeretet Törvényének” részletes bibliai magyarázata teológiai érvelés keretében kerül bemutatásra. Hasonlóan „fundamentomos Régula”-ként említi meg többek között „[a]’ mit nem akarj, hogy mások veled tselekedjenek, te fe tselekedd azt másokkal”,²¹ illetve a „[s]enkinem szabad, a' más Kárára által meg-gazdagulni”²² elveket, vagy az igazmondás természet szerint való kötelességének morális szabályát. Utóbbival kapcsolatosan megjegyzi, hogy „minden hazugság, de nevezetefen az, a' melly meg-vefztegethet, ártalmas, és a' Termézet Törvénye fzerint tilalmas”.²³ Az e helyütt olvasható magyarázatok és példák döntő többsége már kizárólag a természeti magánjog – bár ezt a fogalmat nem használta – köréből valók. Álljon itt példaként a tulajdon értelmének a meghatározása, mely jól jellemzi a nyelvújítás előtti korabeli jogiterminus-használatot:

„[...] a' Tulajdon az emberek közé tsak azért hoztatott-bé, hogy az által az emberek magokat bizonyofan meg-tarthafsák; mindazonáltal, a' Tulajdon az embernek a' maga meg-tarthatáfa Jufsát foha ki nem rekefzti [...].”²⁴

A tulajdon tartalmára vonatkozóan pedig a következőket írja:

„[...] a Tulajdonosnak az a' Jufsa vagyon, hogy a' dologgal másfoknak ki-rekefztéffekkel a' mint éppen akar, a' fzerint tselekedhetik, és annak minden ki-gondolható hafznát veheti; melly fzerint a' Tulajdon így magyaráttatik-meg, hogy az, egy olyan vélla a' dologgal birot illető Jus, melly fzerint a' Biró, a' dolognak valóságá-

val, és annak következeifeivel, hafznaival, a' maga tettze fzerint tselekedhetik, következesképpen a' dologgal való bánásra csak a' Tulajdonosnak vagyon Juffa, a' melly minden emberek ellen meg - is marad; ellenben pedig kötelefségében áll mindennek, hogy a' más tulajdon dolgától magát meg-tartoztaffa. ”²⁵

Dienes Martini alapján a természetjog forrásaiként az erkölcsi érzületet és a tapasztalás által támogatott józan ész említ. A jog társadalmi céljait illetően a Wolff-féle „tökéletesedési” premisszából indul ki, de az állam keletkezését megelőző „természetes állapot” nagyobb hangsúlyt kap elméleti okfejtésében:

„A' természetnek állapotjában minden embereknek, a' magok meg-tartáfokra, tökéletefőbbé való tételekre, egymáshoz hafonló Jussok vólt; mert ezek a' Jufsok az embernek valóságából fölynak, a' melly mindeneknél egyféle; melly fzerint a' meg-tartásra, és tökéletefőbbé tévő efzközökre is minden embernek velle fzületett hafonló Jussa vólt. ”²⁶

A természetes állapot további jellemzéseként így fogalmaz:

„A' Termézetnek eredet fzerint való állapotjában, az embereknek Juffiuk egézfzen egyenlő vólt, fenki magánál nagyobb Urat nem tartott, a' kinek tettze fzerint valamelly tzélnak el-érésére, az embernek a' maga tselekedeteit formálni kellett vólna. ”²⁷

Sőt – Hobbes és Locke elméleti kiindulópontjához hasonlóan – az emberek egymáshoz való viszonyát e helyen az egyenlőség és a függetlenség állapota jellemzi:

„[A] 'Termézet állapotjában nem vólt Fő Uraság, mint hogy az, az egyenlőségnek, a' fenkitől való nem függésnek állapotja vólt. ”²⁸

Dienes „művének” hatásáról, a szakmai közönség előtti fogadtatásáról kevés információnk van. Az azonban mindenképpen beszédes, hogy a magyar jogi nyelv fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű „műszótárak” közül a Magyar Tudós Társaság által 1843-ban közzétett *Törvénytudományi Műszótár*²⁹ forrásként jelöli meg Dienes munkáját a latin kifejezések magyar megfelelőinek meghatározásakor.³⁰ A szótár érdekessége, hogy a korszak neves nyelvészeiből és jogtudósaiból (Szlemenics Pál, Stettner György, Sztrokay Antal, Perger János, Kölcsey Ferenc, Lassú István, Jászay Pál, id. Szász Károly, Bártfay László, Waltherr László Imre, Fogarasi János, Császár Ferencz, Zsivora György, Csapó Dániel) álló szerkesztők alkotásaként látott napvilágot, akik az addig megjelent jogi műszótárak és egyéb jogi szakmunkák felhasználásával állították össze a mintegy tizenkétezer tételből álló és hozzávetőlegesen negyvenezer magyar jogi műszót tartalmazó művet.

3. Az észjogtudomány első magyar nyelvű jogbölcséleti tankönyve

Egyes vélemények szerint nem Dienes műve, hanem a két évtizeddel később közzétett, [Sz.] Szilágyi János (?–1854) máramarosszigeti református akadémiai tanár alkotásaként 1813-ban megjelent *Természeti Törvény Tudomány* című könyv tekinthető az első magyar nyelvű, önálló jogbölcséleti munkának.³¹ E munka kapcsán is érdemes megjegyezni, hogy a *Törvénytudományi Műszótár* több szócikkében hivatkozik Szilágyi nevére, annak ellenére, hogy a forrásként felsorolt könyvek bibliográfiai adatai között nem került megemlítésre e jogbölcséleti munkája.³² A tankönyvnek szánt mű közreadásával a szerzőnek az volt a bevallott szándéka, hogy a latinnal szemben megteremtse a hazai igényeknek megfelelő nemzeti nyelvű tudományművelést, ezzel szolgálva a társadalmi emancipációs folyamatot. Érdemes ennek kapcsán hivatkozni a könyv olvasókhöz írt előszavából:

„Ha valaki azt tenne hibául, hogy így lévén, még Magyar Hazánkban, kivált a Törvény Tudományok állapottya, nem magyarul, hanem deákul kell vala írni kivált a' Természeti Törvény Tudományára Vezér-Könyvet: – Gondolja meg azt ezen Érdemes Olvasó, hogy e' mellett is az a' kötelessége minden Hazáját boldogítani kívánó Hazafinak, hogy mentől elébb tegye fziükségtelenné az olyan dolgokban a' deák Nyelvet, melyeknek tudása minden rendű, 's állapotú embernek átaljában fziükséges [...]. A' deák mester szók kitételében meg lehet, hogy hibáztam ezen Könyvben; de annak a' magyar Nyelv mostani állása az oka; és ezért fok oly deák kitételeket meghagytam, melyek helyet jobbat nem találtam magyarul [...]. ”³³

Szilágyi már könyvének címében utal arra, hogy a „természeti törvény tudományát” a gyakorlati filozófia keretében tárgyalja.³⁴ A mű bevezetőjében az emberi szabadság két pillérét nevesíti. Szabadnak lenni annyit jelent, mint „Idegen Törvényektől függetlenné lenni”, illetve „Önnön Törvényeitől, vagy önnön magától függeni a' tselekedetek' véghez-vitelében”. Szabadságról pedig csak ott lehet beszélni, ahol „Okofság vagyon”. S a kanti észjogi felfogás lényegét megfogalmazva kijelenti: „[...] egyedül tsak az Okofság hozhat Törvényeket a' tselekedetek' véghez vitelére.”³⁵ Az „Okofság a' kút feje”, vagyis forrása a törvénynek.³⁶

Ugyancsak a kanti szabadságesszményből vezeti le az emberi cselekedetek két fajtáját, a belső (morális), illetve a külső (legális), vagyis az erkölcsi és a „törvénybeli (juridica)” cselekvéseket. Ennek kapcsán különbözteti meg a kétféle cselekvési móddal foglalkozó tudományt:

„[A] 'Juffsokról tamító Tudomány egézfzen különbözik az erköltsi Tudománytól[...] mert a' Morál a' belső tselekedetekre, azoknak rugóira ád principiumokat; a' Jus pedig a' külsőkre csupán. ”³⁷

Immanuel Kant követőjeként hirdeti a gyakorlati cselekvés legfőbb parancsaként – *A gyakorlati ész kritikájából* jól ismert – „Fő Erköltsi Princípiumot”, vagy ahogyan később nevezi „a” kategorikus imperatívuszt: „Mindenkor olly Maximák szerént tselekedj, melyekről okosan akarhasd, hogy azok minden okos valóságnak közönséges Törvénnyéivé válhassanak.”³⁸ De ugyanitt idézi *Az erkölcsök metafizikájában* megfogalmazott – a kategorikus imperatívussal összefüggő – jogi maximát, mely a „külső” cselekvés meghatározására vonatkozik:

„A’ te külső tselekedeteid tételében mindenkor olly Maximákat kövess, mellyek, ha közönséges Törvénnyé válnának az emberek között, az által fenkinek szabadsága nem csak nem szenvedne, sőt épen meg maradna.”³⁹

A „Természeti Jussok Tudománya” – a kanti szabadság-elmélet értelmében – rávilágít az emberi társadalom legfőbb szabályozási elvére, tudniillik:

„Minden ember úgy éljen a’ maga jufsaival, külső szabadsága határai között, hogy másoknak külső szabadságát meg ne sértse.”⁴⁰

A jog, mint a gyakorlati ész kifejeződése, az ész alaptörvényéből, vagyis a szabadságból vezethető le.

A természet- és pozitív jog ismérveit tárgyalva a szerző nem tesz különbséget a törvény és a – korabeli jogi szóhasználatban bevett – „Jus(s)” terminusok között.⁴¹ A *jus* fogalom kétféle jelentését részletezve különbséget tesz a „Természeti jus” („*Jus Naturale*”) és „kényi”- vagy „írott Jus” („*Jus Arbitrarium, positivum*”) között.⁴² Más helyütt törvényről, „lex”-ről tesz említést, amikor megkülönbözteti egymástól a „külső” és „belső” természeti törvényt („*Lex externa Naturalis*”), illetve „*Lex interna Conscientiae, moralis*”), továbbá az írott, vagy „kényi” törvényt („*Lex arbitraria positiva*”).⁴³ Később a *jus* fogalom további tipizálásaként különbséget tesz a „Polgári állapoton kívül való” és a „Polgári állapot Természeti jussai” között. A „Természeti állapotban” („*Status Naturalis*”)⁴⁴ vagy másképpen a „Polgári állapoton kívül lévő” jogok („*Jus Naturale privatum*”) két fajtáját különbözteti meg, így az „eredeti Természeti jus” („*Jus Naturale absolutum*”), mely nem más, mint az ember vele született jogai, illetve a „szerzett Természeti jus” („*Jus Naturale Hypotheticum*”), amit az emberek cselekedeteik által szereznek maguknak. A „Polgári állapotban” érvényesülő „Polgári Társaság Közönséges Természeti Jussai” („*Jus publicum Universale*”) a „törvényes állapot” fenntartásához szükséges jogokat így a „Polgári Társaság” és a „Nemzetek Természeti Jussait” szabályozó rendelkezéseket tartalmazzák.⁴⁵ Ezt követően Szilágyi nagy terjedelemben tárgyalja a természetjog teljes rendszerét, így a „velünk született” vagy más néven „eredeti”⁴⁶ és a „szerzett természeti jussokat”,⁴⁷ majd pedig a „Polgári Társaság Közönséges Jussait”⁴⁸ részletezi.

A magyar jogbölcseleti fogalom és nyelvhasználat kialakításában fontos szerepet betöltő mű abban unikális jellegű, hogy először kerül kifejtésre – immár magyar

nyelven – a kanti észjog egész rendszere.⁴⁹ Pauler Tivadar megállapítása szerint Szilágyi opusa „az első és hosszabb ideig egyetlen egy munka volt, mely az észjog minden részét magyar nyelven tárgyalta”.⁵⁰

4. A Martini-féle tanok utolsó kommentálója

A *Törvénytudományi Műszótár* a korabeli magyar nyelvű jogbölcseleti irodalomból nem csupán Dienes, illetve Szilágyi műveire hivatkozott, hanem Újfalusy Nep. János (1790–1849) ügyvéd, a pesti jogi kar „helyettes” tanárának *A’ természeti hármass törvény*⁵¹ címen 1825-ben megjelent munkájára is.⁵² Újfalusy hasonlóan Dieneshez a Martini-féle tanok kommentálójaként, képviselőjeként vált ismertté. Az első magyar nyelvű jogbölcseleti könyv közreadását szűk három évtizeddel követően közzétett Újfalusy-mű legfőbb érdeme, hogy a „Természeti Törvény tudomány” művelését és „pallérozását” a korábbiakhoz képest némileg frissebb magyar nyelven, közérthető módon – elmélettörténeti kontextusba ágyazva – igyekezett a jogi stúdiumokkal ismerkedők számára érhetővé tenni.⁵³ Az ókori szerzőktől kezdődően, főképpen Marcus Tullius Cicero nézeteitől Hugo Grotiuson át Samuel Pufendorfig és Karl Anton Martiniig tartó gondolati ív határozza meg vizsgálatának menetét. A reformkor kezdetén a „hasznos tudományoknak hazai nyelven való előmozdítása” az ekkortájt megfogalmazódó nemes célok sorába illeszkedő vállalkozás volt.⁵⁴ Ugyanakkor tévesen jegyzi meg a szerző, hogy „édes Hazánkban (legalább az én tudtomra) ezen tudománynak magyar nyelven valami tekintetre méltó gyakorlója még eddig nem találtatott”.⁵⁵ Újfalusy munkáját tekinthetjük Magyarországon az utolsó olyan munkának, amely következetesen ragaszkodott Martini tételeihez.⁵⁶ Vagyis ez a mű az utolsó – az egyetemi oktatásban is alkalmazott – olyan kiadvány, mely a kantianus tanok térhódítása idején egy már idejélmúlt jogi teória népszerűsítésére vállalkozott.

Újfalusy könyvében megfogalmazódó természetjogi felfogást kiválóan jellemzik a törvények fajtáiról kifejtett gondolatai. Kiindulópontként a következő meghatározással él, ami jól jelzi a „Törvény” és „Jus” terminus technicusok szinonim fogalomként való értelmezését: „Törvénynek, vagy is Jusnak (Jus) általjában mondatik mind az, a’ mi illendő, vagy a’ mit tselekedni kell.”⁵⁷ Ezt követően különbséget tesz „Isteni” és „Emberi”, illetve az ész által megismerhető „természeti” és a grotiusi értelemben „valaki akaratjától” függő „hozott (*lex positiva*)” törvény között. Az isteni és természeti törvények közötti kapcsolatról azt vallja, hogy mivel a természet Istentől származik, ezért a természeti törvények isteninek tekintendők. A „hozott” törvények típusait tekintve a törvényhozó személyére tekintettel megkülönbözteti az emberieket és az istenieket.⁵⁸ A természeti törvények jellemzésekor a „te-remtett dolgok” céljainak bemutatásakor részben a sztoikus, illetve a középkori skolasztikus természetjogi hagyományra jellemző érveléssel találkozunk:

„Isten az embert, mint eszes állatot, következőképpen a szabadakaratos tselekedetekre alkalmasnak teremtette, már az ő böltsége hozta magával, hogy ugyan azon embernek bizonyos rendszabályokat is adjon, melyekhez az ő tselekedeteit alkalmaztatván, ama ditsőséges feltett tzelnek, mellyre a mindenhatótól alkottatott, megfeleljen. Hogy pedig azon rendszabások természeti erköltsi végzetek legyenek, onnan elegendőképpen kitetszik, hogy azokat az ember Természetéből egyedül a józan észnek segedelmmel megesmérhetjük. A mit is annál bizonyosabban állíthatunk, mennél világosabban látjuk, hogy minden teremtett valóságoknak, úgymint égnek, földnek, és azokban foglalt dolgoknak, vagynak bizonyos rendszerént való mozdulásaik, úgy, hogy soha egyik a másikat az ő természeti útjában meg nem gátolja, hanem mindenik a maga regulájában megmaradván, az ő természeti feltett tzeljának eleget tészen.”⁵⁹

E felfogás igazából nem lép túl az egyébként nagyra értékelt grotiusi tanokon. Mindezt jól bizonyítják azok a megállapításai, melyek a józan ész Isten szavának tekintik, vagy amikor más helyütt azt írja, hogy „Istent követni annyira legyen, mint az észnek engedelmessé válni”.⁶⁰ És hogy megvilágosodjon számunkra, mit jelent a címben megnevezett „természeti hármastörvény”, érdemes hivatkozni a szerző rövid, összefoglaló megállapítására, melyben a leibnizi öntökéletesítés gondolata is felfedezhető:

„1-ső: Tselekedjedd azt, a mi az Isten ditsőségével megegyez, és hadd el az ellenkezőt. 2-dik: Tselekedjedd továbbá azt, a mi a te megtartásodra, s tökéletesítésedre szükséges, az ellenkezőt pedig kerüljedd. 3-dik: Tselekedjedd végtére azt is, a mi a te felebarátodnak javára, s tökéletesítésére szolgál, a mi pedig kárára lehetne, azt eltagoztassadd.”⁶¹

Újfalusy művében igyekezett hozzájárulni a 19. század első harmadában nagy lendülettel folyó magyar nyelvű jogi fogalomhasználat továbbfejlesztéséhez. Nem csupán a jogbölcseleti, hanem az általános jogi terminusok magyarításában is jeleskedni kívánt. A latin fogalmak magyar megfelelőinek kialakításában ugyanakkor sokszor nehézkes, az utókor számára feledésbe merült ötletekkel és definíciókkal állt elő.

5. „Kismesterek” hozzájárulása a magyar nyelvű jogbölcselet műveléséhez

A magyar nyelvű jogbölcseleti irodalom nem csupán a monografikus művekben, hanem a korabeli kevés számú tudományos periodikában megjelent kisebb terjedelmű írásokban is teret hódított, mely szintén hatással volt az elméleti jogi fogalomhasználatra. Említést érdemel Luczenbacher (Érdy) János (1796–1871) – főképpen történettudományi munkáiról ismert szerző – *Elmélkedések*

a *Természeti Justudomány állapotjáról* című írása, mely a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évfolyamában jelent meg.⁶² A szerző egyetlen jogbölcseleti tárgyú műve az észjogi felfogás magyar nyelvű művelésének korai dokumentuma. Tanulmánya elején megállapítja:

„Az okosság törvényhozását az ember érzeményszerű természetű szükségessé; okossága pedig lehetővé teszi: mert az érzékiség vágyódásainál fogva kellemes érzések követésére ösztönözhetik; az okosság határozásaiából pedig megtudhatja, mit kell, és mit szabad cselekedni, mint okos teremtménynek.”⁶³

Majd később így folytatja: „Vannak olyan eredeti törvények, és kötelekességek, mellyeknek megtartására, erkölcsiség követésére, és gyakorlására az okosság által köteleztünk.”⁶⁴ Elméletitörténeti áttekintés végén jut el arra a megállapításra, hogy a „bölcselet” csak a 18. században jutott el a „tökéletességnek virágzó állapotára”, mely három „öngondolkodó” tudós férfiú (Fichte, Feuerbach, Kant) „éles elműségöknek” köszönheti „magában álló tudományok közé való számlálását”.⁶⁵ Kant tanainak követőjeként az emberi cselekvés szabadságának érvényre jutása kapcsán a jog és erkölcs megkülönböztető ismérveként megállapítja: „Külső szabadság, Jusszabadság, törvényességből, kényszerítő törvények teljesítéséből származik. Belső, vagy erkölcsi szabadság, erkölcsi törvények hív megtartásának következménye.”⁶⁶

Luczenbacher részletesen vizsgálja a kanti szabadság-felfogás értelmét és hatását a társadalmi együttműködés rendszerében:

„Az ember, mint szabadsággal bíró okos valóság, magának célokat állíthat, azokat eszközök választása, és meghatározása után, tehetségeinél fogva valósíthatja ugyan; de külső munkásságának szabadságát határ nélkül nem követheti: mert helyben, és időben a nélkül nem élhet, hogy tehetségeinek használása által, eszközösen vagy eszközetlenül önlétét magához hasonlókhoz, ha mindjárt szorosabb öszveköttetésbe nem is, legalább kölcsönös viszony érdeklésbe, ne helyheztesse; munkálkodásnak ezen közös piacán együtt élő emberek ugyan is, kölcsönös közlések, és szövetkezések által, állapotjokat felváltólag szünet nélkül változtatják. Hogy ezen viszonyérdeklésből, és közlésekből ellenkezések ne támadjanak: a mivelő okosság törvényes végzése, mindenik tehetősége körét olyan határok közé szorítják, hogy öntehetőségét, és személyes méltóságát minden ki fentarthassa ugyan; de mellette mások is, természeti egyenlőségben gyökerezett hasonló személyes méltóságokkal megegyezőleg, munkálkodhassanak. Így egyeztetik az okosság törvényes határozásai az ember külső szabadságát mások szabadságával, hogy ugyan azon helyben, és időben magához hasonlókhoz való együtt léte munkás lehessen.”⁶⁷

E gondolatmenetből vezet le a „természeti Jussok” alapelvét, mely a következőképpen szól: „[...] minden ember tehetősége körében állított céljait szab-

don valósíthatja, a' mennyire az, mások szabadságának sérelme nélkül megeshetik", illetve „olgy cselekedetet mindenik tellyesíthet, melly mások külső szabadságával megfér”.⁶⁸ Mindebből végül levonja a „természeti Jussok fő törvényét”, mint parancsoló törvényt: „Olgy határok közé szorítsad külső szabadságodat, hogy a' mellett mások szabadsága is fenállhasson.”⁶⁹ Végül érdemes utalni a pozitív jog értelmét és szabályozási célját megállapító kijelentésére:

*„Mai világban mindenik tudja, hogy a' polgári törvényhozás, nem erkölcsi hanem csak társaságbeli rendnek tökéletesülésére terjed, kényszerítő hatalma csupán törvényességet kívánhat, mert az erkölcsi tökéletesség eszközlésére elégtelen.”*⁷⁰

A pozitív jog véleménye szerint nem vállalkozhat a „törvényességen” kívüli szempontok megítélésére.

A korszak jeles közszereplője volt a magyar tudományos nyelv megteremtésében fontos szerepet játszó Kunoss Endre (1811–1844). A fiatalon elhunyt tudós jelentős publikációs tevékenységet folytatott, melynek részét képezték az 1830-as évek elején megjelent jogbölcseleti tárgyú művei.⁷¹ Tanulmányaiiban a kantianus felfogás híveként írt a jog értelméről és szerepéről. Vallja, hogy „minden jognak a' józan okossággal megegyezőnek kelletik lennie, szükség hogy az alkotott jog (positivum) is összeillésben legyen a' természetivel, mellynek eredete egyenesen és csupán az okosság”.⁷² A természetjog (észjog) definícióját is a korszak nyelvi-fogalmi útkeresését híven tükröző módon határozza meg: „[...] minden egyes személyeknek szabadsága és kötege [azaz kötelessége (Sz. J.)] – másoknak azonos (identicum) szabadságával 's kötegevel egyesülve létezhet, törvényeknek, 's minthogy egyenesen az emberi természetből, az az: érzékiségből és józan okosságból származtak, – természeti törvényeknek nevezetnek.”⁷³ A természetjog fajtáit bemutatva és részletezve vizsgálja a velünk született „szüljog”-ot (*jus connatum*), mely a „születés pillanatával kezdi létét”, illetve a cselekedeteinkkel keletkeztetett „szerezjog”-ot (*jus acquisitum*) és azok típusait.⁷⁴

Ugyancsak Kunoss nevéhez fűződik a 19. század első felének sajátos szakirodalmi műfaját képező „műszökönyvek”, illetve „szófüzerek” egyik mintapéldányának az elkészítése. Az 1834-ben megjelent – a művelt nagyközönség számára általános és tudományos használatra készített – *Szófüzér* magyar fogalmak német és latin megfelelőjét tünteti fel. A „nyelvtisztítás” szándékával készült szótárban jogi fogalmakkal is találkozunk, amelyek elsősorban a nem jogi műveltségű emberek számára magyarázzák azok értelmét.⁷⁵ Hasonló céllal készült 1835-ben *Gyahulat* című – a bevezetésben „szökönyvnek” nevezett – műve, melyben nyelvünkbe „kölcsonöz-tetvén” mintegy „meghonosult” latin és jóval kevesebb német fogalom magyar „hasonértelmű” megfelelőjét sorakoztatja fel.⁷⁶ E munkájában már jóval több jogi – főképpen latin – terminus magyar változatát ismerteti, néhány esetben részletes jogtudományi magyarázat kíséretében.

Kunosshoz képest jóval átfogóbb és alaposabb jogbölcseleti munkásság fűződik Warga János (1804–1875) hegelianus gondolkodó nevéhez. A nagykőrösi református líceum tanáraként közzétett észjogi vázlata a *Tudománytárban* négy folytatásban jelent meg 1834/35 folyamán.⁷⁷ Warga a kanti tanoknak megfelelően különbséget tesz erkölcsi (belső) törvény vagy „öntörvényadás (*autonomia*)”, illetve jogi (külső) törvény vagy „másparancs (*heteronomia*)” között. Míg az előbbivel az „erkölcstudomány”, addig az utóbbival a jogtudomány foglalkozik:

*„Az erkölcstudomány azon eszmét (idea) keresi, melly szerint mindenki ' cselekedete a' felvilágosult okossággal tartozik megegyezni. A' jogtudomány pedig azon eszme körül forog, melly szerint mindenkinek szabad cselekedete más embertársa ' szabad cselekedetével tartozik egyezni; egynek szabadsága a' másét nem nyomhatja el.”*⁷⁸

A jogtudományon belül az „okosságtörvény [észjog] tudományt” új „szüleménynek” tartja, mely Kant, Fichte, Hegel munkássága következtében a jogbölcselet megújítását hozta magával.

A tanulmányfüzér első darabjában a jog (törvény) két fogalmát a „tettleges (*positivus*) törvényt” és az „okosságtörvényt” különbözteti meg. A második folytatásban már úgy fogalmaz, hogy helyesebb észjogról beszélni, melynek két – általános („*adsolutum*”) és feltételes („*hypotheticum*”) – válfaját különíti el. Mindezek alapján az észjog négy nagy csoportját különbözteti meg:

*„Az okosság által általánosan vagy feltételesen követelt szabadság, vagy egyes emberek' viszonyait tekintti egymás közt; vagy az egyes emberek' viszonyait az uralkodásra; amaz a) a' magános, ez b) a' közönséges [később »nyilvános«] okosságtörvényt adja. A' nemzetek is az egyes emberek' viszonyai szerint állnak egymás közt: ezért a' magános okosságtörvény' módjára előáll c) a' nemzet törvény. A' polgárok' viszonyait az uralkodáshoz előzi azoknak kisebb társi viszonyuk, melly d) a' társi törvényt (*ius sociale*) szüli.”*⁷⁹

Ez az a fogalmi háló, amelyből kibontja és tárgyalja a továbbiakban az észjog átfogó rendszerét és szabályait.

A tanulmányok sorában még két rövidebb írás érdemel említést. Az egyik Greguss Mihály (1793–1838) filozófus, az eperjesi evangélikus kollégium tanárának kéziratban fennmaradt írása, melyben Kant feltétlen híveként rövid „humoristicus elmefuttatás” keretében értekezik a „természeti – vagy észjogtudomány” helyéről, szerepéről a „cselekvő” (gyakorlati) filozófia rendszerében.⁸⁰ Vallja, hogy „a' jogtudomány, mint olyan, különös ellentétbe nem jöhet az erénytudománnyal, hanem mint leánya a' Politicának, ennek szárnyai alatt mintegy unokája az általános erkölcstudománynak.”⁸¹ A másik írás – német forrásra hivatkozással – „Természeti és történeti jog” címmel jelent meg az *Athenaeum* folyóirat 1840. évi számában egy „Kéri” álnévű, a periodikában az egyik legtöbbet publiká-

ló szerző tollából.⁸² A hegelianus indíttatású jogbölcseleti tárgyú írás arról értekezik, hogy az emberi társadalomban az észjog folyvást harcol a történeti („históriai”) joggal, s ez utóbbi pusztán „erőbitorlásból vagy csalárdságból” keletkezett. A két jogfelfogás között szerinte nincs középút. Az észjognak kell diadalmaskodnia, ebből következően a bölcs törvényhozó hatalomnak a káros jogintézményeket és jogi megoldásokat kötelessége eltörölni.

6. Az első magyar nyelvű jogbölcseleti monográfia

Az 1830-as évek magyar nyelvű elméleti jogi irodalmából kiemelkedik Csatskó Imre (1804–1874) győri jogtanár, majd legfőbb ítélőszéki bíró munkássága, aki az észjogi felfogás híveként – főleg német (Zeiller, Likawetz, Gross, Krug) szakirodalomra támaszkodva – alkotott koherens elméleti rendszert. Fő jogbölcseleti műve – melynek jelentős részét már 1836/37 folyamán korabeli folyóiratokban közzétette – *Bevezetés a' természeti jogba és a' tiszta általános természeti jog*⁸³ címen jelent meg Győrött önálló kötetben 1839-ben. Csatskó tudatosan vállalt kultúrmissziós céljairól könyve bevezetőjében tesz említést. Érdemes megemlíteni, hogy a mű egy részének korábbi publikálása kapcsán született ismertetésben a recenzens a szerző pontos, érthető és szabatos nyelv- és fogalomhasználatát dicséri, mellyel a magyar filozófiai nyelv „tökélesedését” szolgálja.⁸⁴ Mindez annak fényében jelent érdemi méltatást, hogy még ebben az időszakban is a hazai filozófiai és jogbölcseleti gondolkodás számára eminens feladatot jelentett a konszenzuson nyugvó magyar szaknyelvi fogalomrendszer kidolgozása. Kora élenjáró jogbölcseleti irodalmára alapozott gondolataival nem csupán a hazai jogtudományt kívánta gazdagítani, hanem feltett szándék volt, hogy „a' természeti jognak igazságai a' nemzet' tömegével is közöltessenek”.⁸⁵ Sőt azt vallja, hogy e diszciplína művelése azért különösen praktikus mert:

„A természeti jog általánosan, azaz minden embernek hasznos, mert abból tudjuk, hogy az ember társas élet nélkül céljához nem juthat, hogy pedig az emberek együtt társaságban békével s minden sértegetések nélkül élhessenek, a' természeti szabadságnak korlátozása, a' cselekvőségnek jogos határa általjában

*szükséges. A' természeti jog igazságainak ismerete és létesítése szükséges feltétel az ember' külső szabadságának bátorítására, és ez által céljának elérhetésére, erre pedig mindenki köteleztetik az ész által, s innen kitetszik, hogy a' természeti jog mindenkinek hasznos és szükséges.”*⁸⁶

Művében az „előismeretek” tárgyalását követően behatóan foglalkozik a természetjog forrásaival, értelmével, felosztásával és elveivel, valamint a természetjog és a vele rokon tudományok viszonyával, továbbá részletesen áttekinti a természetjogi szakirodalom bibliográfiáját. Mindezek után tárgyalja az ember eredeti „ős” jogait és kötelelességeit.

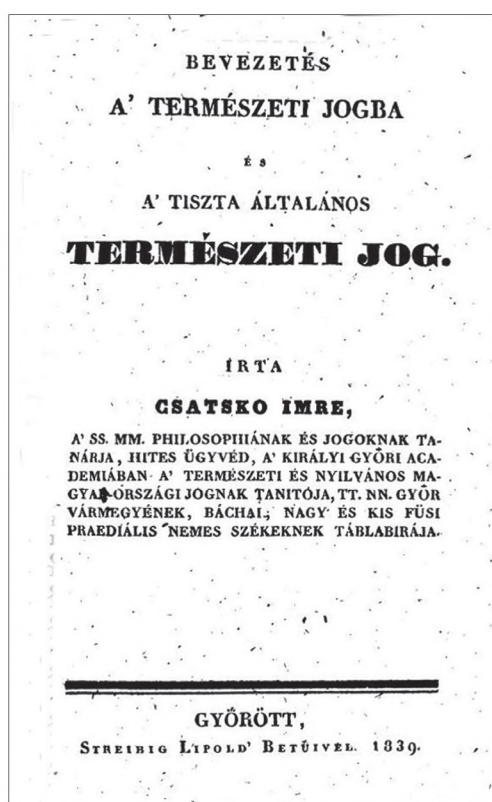
Már bevezető gondolataiban nyilvánvalóvá teszi, hogy öntudat és szabadság kontextusában nyeri el értelmét az emberi cselekvés.⁸⁷ A természeti jog (jogbölcselet) jellemzőit vizsgáló fejtegetéseiben kantiánus alapon egyértelműen állást foglal annak „szemlélő” (elméleti), illetve „cselekedtető” (gyakorlati) filozófiai jellegéről. Nézőpontja szerint a jogbölcselet tárgya az ember külső cselekvőségét meghatározó gyakorlati tevékenység, vagy miként megállapítja, „a' természeti jog a' cselekedtető, nem pedig szemlélő filozófiának része”.⁸⁸ Ugyanez a gondolat köszön vissza, amikor a szerző a jogbölcselet – más helyen „jogtan” – mint természeti jog és az „erénytan” (etika) viszonyát vizsgálja. A jogbölcseletet alapvetően megkülönbözteti az erénytantól, de vizsgálva a két tudomány szak kapcsolódási pontjait a következő megállapításra jut:

„A' természeti jog és az erénytan közt legnagyobb összeköttetés van, mert ugyan egy tudománynak t. i. a' bölcselkedésnek, különösen a' gyakorlati bölcselkedésnek részei; [...] mindkettő ugyanegy

*észi célra irányoz, t. i. az emberiség' célja- és rendeltetésére, vagyis az ember' gyakorlati cselekvőségének megegyezésére a' valódi ésszel.”*⁸⁹

Mindazonáltal az etikát tekinti az alapozó diszciplínának, melyre a jogbölcselet, illetve az egyes tételes jogtudományok épülnek.

Csatskó művében számos további kantiánus fogalmi distinkcióval él.⁹⁰ Így például az ember természetének bemutatásakor – követve az irányadó filozófiai felfogás ontológiai magyarázatát – az embert testből és „esz” lélekből álló teremtményként mutatja be, aki két világnak is részese:

„A’ test által az ember az érzéki, a’ lélek által pedig az érzékfölötti és erkölcsi világnak része, s azért is az ember’ természete kétfélének állítatik, t. i. physicalai, érzéki, és erkölcsi, érzékfölöttinek.”⁹¹

Ismerős érveléssel találkozunk az ész által „elhatározott” emberi szabadság,⁹² illetve emberi egyenlőség kapcsán kifejtettek olvasása során. Ugyancsak kantianus alapon különbözteti meg a „physicalai” (a fizikai természet) és erkölcsi (az erkölcsi természet) cselekvőséget meghatározó két törvényt. Az előbbi a „szükség” törvényinek”, az utóbbit az „akarat”, szabadság” törvényinek” nevezi. Az erkölcsi törvényen belül különbözteti meg a „politikai törvényt” és a „szorosabb értelemben” vett erkölcsi törvényt. Utóbbi további két válfajaként említi a „legszorosabb” értelemben vett erkölcsi („ethikai- vagy erénytörvények”) és jogi törvényeket. Ezek kényszermechanizmusának elteréséről – tekintettel a kanti belső-külső (morális és legális) törvényhozás tételére – megállapítja:

„Az erkölcsi törvények, mellyek külső kényszerítést nem tűnnek, erkölcsi törvények legszorosabb értelemben, mellyek ethikai vagy erénytörvényeknek is nevezetnek; azok pedig, mellyek külső kényszerítést is mint ösztönt megszenvednek, jogi törvények.”⁹³

A két törvény összevetésekor a jól ismert kanti fordulatot használva írja: „Az észbeli, belső törvények a’ belső, a’ szerzett, külső törvények pedig a’ külső törvényhozás’ tárgya.”⁹⁴

Szintén a kanti tanok közvetítőjeként a „természeti jogban” megkülönböztethető „észbeli” és „szerzett” törvényről tesz említést. A „gyakorlati észből” – mint közvetlen „kútfőből” – származtatott törvényeket a szerző „belsőknak, eredetieknek, tapasztalástelzőzőknak” nevezi. De ugyanide tartozónak véli a természetjog közvetett, „távolí” kútfőjének nevezett emberi természetet, mely elsősorban a „társaságban élő” ember külső viszonyaira nézve van kihatással. Az emberi természet jellemzőjeként fogalmazza meg továbbá az ész „öntörvénykezését” és „autonómiáját”. Csatskó azzal az érveléssel, hogy az Isten mint a természet és az ember alkotója kinyilatkoztatásai révén forrása a törvényeknek, melynek felismerését az emberi ész teszi lehetővé, visszalép az eredeti kanti tanoktól, egészen a grotiusi fordulatot megelőző érvelésig. A természeti törvényeknek tehát nem az ész a kizárólagos forrása, „az ész azokat csak kifejti, és tiszta öntudatunkra hozza”. Ezzel szemben a szerzett törvények az „észes lény akaratján alapulnak”, melyet a szerző „származottaknak, külsőknek, vagy tapasztalásiaknak” nevez. E törvény lényege, hogy mindenképp valamilyen akaratból ered és külső kényszerként hat a cselekvőre:

„A’ szerzett’ vagy is közvetlenül valamely eszes lénynek önkényétől függő törvényekből alakul a’ szerzett-jog (Jus positivum), melly a’ törvényeknek, mellyekből áll különbözése szerint vagy isteni vagy emberi, a’ mint t. i. azok isten vagy valamely ember akaratján közvetlenül alapulnak.”⁹⁵

A pozitív jog és az észjog kapcsolatáról megállapítja:

„A’ szerzett jog minden rendelkezésnek olyanoknak kell lenni, hogy azokat már az ész által megismerni lehessen, tehát a’ szerzett jog’ anyagát, ha nem közvetlenül, legalább közvetve a’ természeti jog foglalja magába.”⁹⁶

Vagyis a két jog tárgyát és célját tekintve megegyezik egymással. Éppen ezért indokolt állást foglalni abban a kérdésben, hogy mi végre is van szükség a szerzett jogra. Csatskó szerint a pozitív jog létének legfőbb indoka, hogy a természeti jog kikényszeríthetőségét biztosítsa, ezáltal erősítse és oltalmazza annak érvényesülését.

A jog értelmét („értelményét”) és lényegét meghatározó fejtegetéseiben arra a következtetésre jut, hogy

„a’ jog [...] nem mást jelent, mint olly eszmét vagy az ész’ parancsát, melly által az emberek’ külső cselekvőségek úgy meghatározatnak, hogy együtt társaságban élhessenek, és rendeltetésökre, t. i. az erkölcsiségre és az ehhez szabott gyönyörűségre törekedhessenek; még pedig mindnyájan egyenlően, az embernek lényeges természete’ egyenlősége miatt.”⁹⁷

Definíciója további fogalmi tisztázásának érdekében megemlíti, hogy a jogot, mely magában foglalja a „kényszerítés” elemét, csak az „észes és szabadsággal bíró lényekre” lehet alkalmazni, illetve felfigyel arra, hogy a joggal szemben „jogkötelesség” áll fenn. Az észjogról – követve a kanti érvelést – azt vallja, hogy nem alapulhat „tapasztalási okokon”, mert „a’ tapasztalás csak azt taníthatja, hogy mi és miképpen van, nem pedig hogyan kell vagy szabad valaminek lenni”.⁹⁸ Csatskó az észjogot mindazonáltal meg kívánja különböztetni a természetjog görög–római, alapvetően a sztoikus felfogást követő és a középkori jogszemléletre is nagy hatást gyakorló hagyományától, amikor természetesen az „alaki és erkölcsi természetet” érti. Majd később így folytatja:

„A’ természeti jog másképp ész’ jogának is nevezetik, mert az ember’ eszes természetén alapszik, és foglalja az olly törvényeknek, mellyek az ész által szabotnak a’ végre, hogy azokat a’ jog’ czéljának eléréséért külső viszonyainkban megtartsunk [...]”⁹⁹

Az észjog legfőbb elvét is ebből vezeti le. E szerint:

„[...] mindazon külső cselekedetek jogosak, mellyek az embereknek társaságban együttlétöket, és czéljokra törekedhetösöket nem akadályozzák, mind azon külső cselekedetek pedig, mellyeket tévén, az emberek társaságban együtt nem lehetnek, és czéljokra, rendeltetésökre nem iparkodhatnak, jogtalanok.”¹⁰⁰

Fejtegetéseiben tetten érhető a jól ismert kanti kölcsönös szabadságeszmény ideája, mely szerint a kölcsönösség teszi lehetővé az eszes lények számára, hogy másokkal „együtt lehessenek, és czéljok elérésére munkálkodhassanak”.

Tudományrendszerben fejtegetéseiben a jogbölcselet részeként megkülönböztet „tisza” és „alkalmazott természeti jogot”. Míg a tiszta természeti jog – melynek további részei: „általános” és „föltételes” – az ész által az embernek, mint személynek tulajdonított jogok és kötelezettségek vizsgálatára szorítkozik, addig az alkalmazott természeti jog ugyanezen jogokat és kötelezettségeket másokkal kölcsönös viszonyrendszerben szemlélve elemzi. Csatskó könyvének második felét a tiszta általános természeti jog részletes áttekintésének szenteli. Téziseinek kiindulópontjaként az ember „természeti ősjogából” mint „magjogból” indul ki. Ilyen fundamentális jog a „személyességi jog”, melynek az a jelentősége, hogy az ember mint „ésszel és szabadsággal bíró lény” mindazt megteheti, ami „az ésszel és szabadsággal nem ellenkezik”.¹⁰¹

Ez alapján részletekbe menően tárgyalja mindazokat az alapvető jogokat, melyek lehetnek „alapi jogok”, illetve az ebből levezethető „származtatott” jogok, továbbá a „jogkötelezettségeket”, melyek az emberi észből dedukálhatók, és az emberi szabadsággal összeegyeztethetők. A szerző által itt kifejtett jogok valójában a polgári társadalmi rend alapjairól szólnak.¹⁰²

7. Záró gondolatok

A vizsgált időszak legvégén jelent meg Pauler Tivadar (1816–1886) – ez idő tájt a zágrábi jogakadémia észjog és a magyar közjog tanára, később a pesti jogi kar professzora – *Az észjogtudomány fejlődése és jelen állapota* című írása, mely 1842 és 1843 folyamán hét részletben látott napvilágot a *Tudománytárban*.¹⁰³

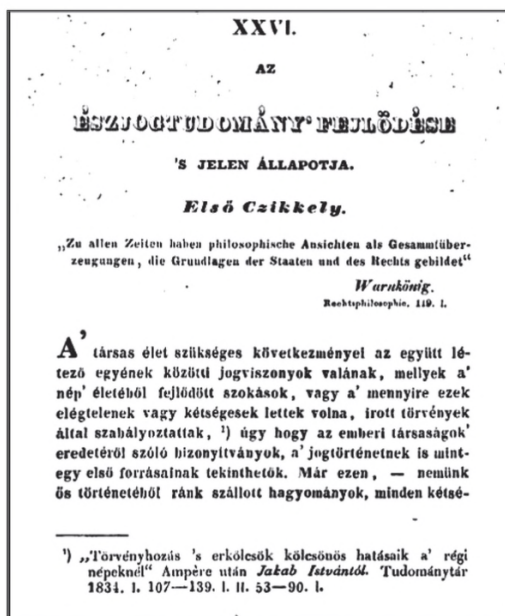
A szerzőről mindenképpen fontos kiemelni, hogy egyetemi oktatóként, illetve tudományos közleményeivel a magyar nyelv ügyét következetesen szolgálta. Számára meghatározóan fontos volt, hogy tudományszakját nemzeti nyelven művelje. E korai művében – hasonlóan Csatskóhoz – az észjogtudományt a „gyakorlati bölcseszett” egyik fő részének nevezi, mely az európai társadalmak jogéletére, különösen köz- és magánjogviszonyaira,

valamint a büntetőjogi szabályozásra gyakorol döntő hatást. Pauler monografikus áttekintésében az „észjogtan” történetét mutatja be a görög filozófiai gondolkodástól a

kortárs európai és hazai jogbölcseleti áramlatokig.¹⁰⁴ Munkája bevezetőjében – a kanti filozófiára alapozottan – egyértelművé teszi élete végéig vallott elméleti álláspontját. Így a minden pozitív törvényhozástól független és önmagában létező észjogról megállapítja, hogy „vannak örökös és szent igazságok, melyeket az ész természetszülte hatalmas szózata szociális viszonyaink zsinórmértékéül kiszabott”.¹⁰⁵ Elmélet-történeti áttekintésében Kant kapcsán említi meg az „akard az erkölcsi jót” gyakorlati „észfőtörvényt” mint észposztulátumot, mely kiindulópontját képezi az erkölcs- és jogfilozófiai vizsgálódásoknak.¹⁰⁶ Művének záró közleményében a 19. század első négy évtizedének hazai jogbölcseleti szerzői törekvéseiről – akik közül egyre többen a magyar nyelvű publikálást részesítették előnyben – Pauler a következő megállapítást teszi:

„[...] mind ezen munkák és értekezések, szerzőik vélemény-árnyéklata dacára, azon szent meggyőződésen alapulnak, hogy létezik egy a' törvényhozásnak eszményül szolgáló, tevőleges intézményektől független, s az ész szabályaiból származtatható jog', melyet az álladalomnak védelmezni és lehetőségig a' fennálló intézetek kellő figyelembe vételével létesíteni kell, és az alanyi észlegesség tanai, mint leginkább keblünk belső sugallatának megfelelők, irodalmunkban, iskoláinkban, közéletünkben túlnyomók.”¹⁰⁷

A jogbölcselet – de általában a hazai jogtudomány – magyar nyelvű művelése a 19. század közepére lényegében kizárólagossá vált.¹⁰⁸ E fejlődési folyamat emblematikus záró epizódjaként lehet megemlíteni Virozsil Antal, a pesti jogi kar magyar nyelven előadni igazán soha meg nem tanuló, természet- és magyar közjog tanára tankönyvként használt *Epistome juris naturae, seu universae doctrinae juris philosophicae* (1839) műve magyar nyelvű változatának *Egyetemes természet- vagy észjog elemei* címen való megjelentetését 1861-ben.¹⁰⁹

SZABADFALVI, JÓZSEF

„Das Voranbringen der nützlichen Wissenschaften auf einheimische Sprache”. Die Herausbildung der ungarischsprachigen rechtsphilosophischen Literatur (Zusammenfassung)

Die Herausbildung einer ungarischen Rechtsterminologie und einer juristischen Fachsprache wurde lange Zeit durch die Tatsache verhindert, dass bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts die Sprache sowohl der Gesetzgebung und der Rechtsanwendung, als auch der wissenschaftlichen Kommunikation, sowie des Unterrichts das Lateinisch war. Eine entscheidende Veränderung brachte in dieser Hinsicht nur die Wende zum 19. Jahrhundert. Von da an

erschieden immer mehr theoretisch fundierten juristischen Lehr- und Handbücher, welche bei der Auskristallisierung einer juristischen Fachsprache eine immense Bedeutung hatten. Die vorliegende Studie versucht die Ausbildung und Entwicklung der ungarischsprachigen rechtsphilosophischen Literatur – beginnend am Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Gesetzesartikel Nr. 2 von 1844, der das Ungarisch als Amtssprache einführt – umzureißen.

Jegyzetek

- ¹ A címben szereplő idézetet Újfalussy Nep. János 1825-ben megjelent *A' természeti hármias törvény* című művéből kölcsönöztem.
- ² A magyar jogi szaknyelv kialakulásának történetéről lásd BAKOS Gábor: *A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi és nyelvészeti tanulmány tekintettel jogi műveltségünk jelenére, múltjára, mivoltára és gyökere javítására*. Budapest, 1880. M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala; *A magyar jogi műnyelv alapelvei és törvényei. Elméleti és gyakorlati útmutató jogi műnyelvünk tisztítására és javítására*. Budapest, 1883. Rudnyánszky; HERCZEGH Mihály: *A magyar államnyelv jogai a törvényhozó és kormányzó hatalom körében a honfoglalástól mostanáig*. Budapest, 1904. Franklin-Társulat; KOVÁCS Ferenc: *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó; B. KOVÁCS Mária: *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolc, 1995. Miskolci Bölcsész Egyesület Magyar Nyelvtudományi Tanszéke; NYOMÁRKAY István: *Nyelvújítások Közép-Európában a 19. században. Kísérlet az anyanyelvi terminológiák kialakítására a közép-európai nyelvekben*. *Magyar Nyelvőr*, 2007. 2. sz. 185–195. p.; KOVÁCS Mária: *A magyar jogi terminológia egységesítése a XVIII–XIX. század fordulóján*. In LIZANEC, Péter (szerk.): *Acta Hungarica. XVIII. Nyelvek, irodalmak és kultúrák kölcsönhatása a Kárpát-medencében. XV. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. Uzhgorod, 2008. 145–150. p.; JUTAI Péter: *Nehézségek a magyar jogi műnyelv megalkotása körül a 19. század első felében*. *Jogtörténelmi Szemle*, 2008. 2. sz. 22–30. p.; SZÉP Beáta: *Adalékok a magyar jogi szaknyelv kialakulásának történetéhez*. *Magyar Nyelvőr*, 2009. 3. sz. 310–322. p.; NÓTÁRI Tamás: *Megjegyzések a magyar jogi műnyelv kialakulásának törvényi hátteréhez*. *Glossa Iuridica*, 2014. 1. sz. 132–138. p.; GEDEON Magdolna: *A magyar jogi nyelv történetéről*. In SZABÓ Miklós – VINNAI Edina (szerk.): *A törvény szavai*. Miskolc, 2018. Bíbor Kiadó, 199–222. p.; SZABADFALVI József: *A magyar jogi nyelv kialakulása és fejlődése a 19. század elejéig*. *Jogtudományi Közöny*, 2020. 1. sz. 12–20. p.; UÓ: *A magyar jogi nyelv fejlődése a 19. század elejétől az elmúlt századfordulóig*. *Jogtudományi Közöny*, 2020. 3. sz. 112–121. p.
- ³ SOLYMOSI László: *Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon*. *Történelmi Szemle*, 2011. 4. sz. 500. p.
- ⁴ Az egyes szaknyelvek kialakulása mindig hosszú történelmi folyamat eredménye. A jogi szaknyelv „szószükséglete” a jogélet és a jogtudomány fejlődésével áll szoros kapcsolatban. Vö. BAKOS 1883. 25. p. A jogi terminológia kialakulását és későbbi egyéssülését nagyban segítette volna a magyar nyelvű jogi oktatás általánossá válása. Az anyanyelvi oktatás terén a protestáns intézmények igyekeztek példát mutatni, ugyanakkor ebben az időszakban megjelent oktatási céllal írt magyar nyelvű munkák a 19. század közepéig nem értek el érdemi áttörést. 1840/41 után indult meg a tényleges változás, amire az 1844. évi II. tc. – mely a kötelező magyar nyelvű oktatás bevezetéséről rendelkezett – már csak ráerősített. Ezt követően már csupán kivételszámba ment a latin nyelvű oktatás. Vö. ECKHART

- Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935. A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története*. II. köt. Budapest, 1936. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 359–364. p.
- ⁵ Vö. KOVÁCS 1964. 85–86. p.
- ⁶ Vö. WERBŐCZY István: *Magyar decretum, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk a Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitonak neweznek, Magyarra fordítot. – Vadnak továbbá ez Decretomnak előtte egy nehany iroth articulások, kyket azon Veres Balas a regi kiralyok Decretomibol törvynhez való ieles dolgokat ky szedegeth*. Debrecenben nyomtatott Raphael Hoffhalter által, M.D.LXV. [1565]
- ⁷ Vö. NÁDOR Orsolya: *A magyar nyelv státusának változásai a honfoglalástól a XIX. század közepéig*. *Hungarológiai Évkönyv*, 2000. 1. sz. 54–71. p.
- ⁸ A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdeteiről és 19. századi fejlődéséről szóló művek közül – a teljesség igénye nélkül – lásd PAULER Tivadar: *Bevezetés az észjogtanba*. Pest, 1852. Emich, 113–114. p.; UÓ: *Észjogi előtan*. Budapest, 1873. Athenaeum, 159–162. p.; WERNER Rudolf: *A bölcsészeti jogtudomány történelme. Kiegészítéssel Schilling természetjogi művéhez*. Budapest, 1875. Franklin Társulat, 194–198. p.; PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, 1878. Magyar Tudományos Akadémia; FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. I. kötet. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Budapest, 1908. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 192–195. p.; SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó, 31–196. p.; SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Budapest, 2011. Gondolat Kiadó, 11–59. p.
- ⁹ *Báró Martini természet törvényéről való állatásainak magyarázata, melyet német nyelvből magyarra fordított, és a maga költségén kiadott Dienes Sámuel*. Béts [Bécs], 1792.
- ¹⁰ A fordítás alapját képező mű címe: MARTINI, Carl Anton von: *Des Freyherrn von Martini Lehrbegriff des Natur-Staats- und Völkerrechts. Aus dem Lateinischen, welcher den praktischen Theil des Naturrechts enthält*. Bd. 2. Wien, 1784. Sonnleithner. Pauler Tivadar Martini jelentőségéről és hatásáról a következőket írta: „[...] Martini Wolf szellemében dolgozott munkája mind az osztrák birodalom, mind honunk közintézményeiben kézikönyvül használtatván [...] honossá lettek, s Martini majd nem aristotelesi tekintélyvel felruházott tételei, tevéleges jogászaink által minden észjogi tárgyakban codex gyanánt idézettek.” Vö. PAULER Tivadar: *Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota*. *Tudománytár*, 1843. Értekezések. 14. kötet. 10. füzet. 208–209. p. Martini hatásáról a magyar jogbölcseleti gondolkodásra lásd még PAULER Tivadar: *Az észjogtan egyetemünkön*. In PAULER 1878. 284–286. p.
- ¹¹ A szövegben alkalmanként találkozunk „a’ mi Könyv Szerzőnk [...] különbséget téfzen” vagy, „e’ Könyv Szerzője azt állítja” fordula-

- tokkal. Vö. *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 90. p.
- ¹² Az eredetileg 226 nyomtatott oldalon közzétett munka magyar nyelvű változata közel 500 oldalon jelent meg.
- ¹³ Martini német nyelvű munkája első kötetének fordítása is Dienes tervei között szerepelt. Az olvasóknak szóló előszavában a mű e részének megjelentetéséről így ír: „[...] a’ nyomtatásban meg-akadott, azért míg annak ki-adására való költség kezembe nem jő, addig azt az olvasni kívánóknak kezekbe nem adhatom, mindazonáltal annak is mentől hamarabb lehető ki-jövetelén igyekezni el nem múlatom.” *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. vi. p. Vagyis nem zárható ki, hogy a fordítás kéziratos formában részben vagy egészben elkészült, de annak kiadására később sem került sor.
- ¹⁴ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. v. p.
- ¹⁵ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 3. p.
- ¹⁶ FINKEY 1908. 126. p.
- ¹⁷ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 31. p. A „Juss/Jull” terminus fogalmi rekonstrukciója egyértelműen Dienes önálló alkotása. E szerint „a’ Jus, az az erkölcsi tehettség, melly által az ember azt, a’ mi femmi törvényel nem ellenkezik, a’ mi nem rofzáz, és minden kár nélkül való, meg-tselekedheti...” *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 91. p.
- ¹⁸ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 33. p.
- ¹⁹ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 34. p.
- ²⁰ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 67–68. p.
- ²¹ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 84. p.
- ²² *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 103. p.
- ²³ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 112. p.
- ²⁴ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 105. p.
- ²⁵ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 131–132. p. Hasonló összefoglaló jellemzés található a 132. §-ban. Vö. *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 144. p.
- ²⁶ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 124. p.
- ²⁷ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 366. p.
- ²⁸ *Báró Martini természet törvényéről való állításainak magyarázatja* 1792. 442. p.
- ²⁹ *Törvénytudományi Műszótár*. Buda, 1843. Magyar Tudós Társaság. Második, „tetemesen” bővített kiad. Pest, 1847. Eggenberger.
- ³⁰ *Törvénytudományi Műszótár*, VII–VIII. p.
- ³¹ SZILÁGYI János: *Oskolai Tanító Könyv a’ Tétető (practica) Filozofia második része. Természeti Törvény Tudomány. (Jus naturae) vagy: Azon Törvényeknek és Jufoknak tudományos előadása, melyek a’ jőzan okosságból vélfzik eredeteket, egyenesen.* [továbbiakban: *Természeti Törvény Tudomány*] Szigeth [Máramarossziget], 1813. Gotlib.
- ³² *Törvénytudományi Műszótár*, 213, 222, 298, 306. p.
- ³³ SZILÁGYI 1813. 7–8. p.
- ³⁴ „A’ Természeti Jufook Tudománya... azon jufooknak, világos, fundamentomos, és egymásba fojó rendel való elő adása, melyek az Okofság Természettől fojnak: vagy a’ Természeti izabadság határa között vagnak.” SZILÁGYI 1813. 22. p.
- ³⁵ SZILÁGYI 1813. 15. p.
- ³⁶ SZILÁGYI 1813. 21. p.
- ³⁷ SZILÁGYI 1813. 25. p.
- ³⁸ SZILÁGYI 1813. 24. p.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ SZILÁGYI 1813. 22. p.
- ⁴¹ „A Juss az embereknek külső egybe köttetésekből folyó azon tehetőségek, melly fzerént, a’ magok izabadságok határai között, mindent tsinálhatnak, a’ mit tettzik; és erővel ellent álhatnak annak a’ ki ezen határba bé lépni bátorcodik.” SZILÁGYI 1813. 25. p.
- ⁴² SZILÁGYI 1813. 19. p.
- ⁴³ SZILÁGYI 1813. 21. p.
- ⁴⁴ „A Természeti állapoton [...] olly állapotot értünk mi, mellyben az emberek minden Fő igazgatás, és hatalom nélkül lenni gondoltanak, melly őket, és vagyonyjaikat, oltalmazná (Status extra Civilis).” SZILÁGYI 1813. 36. p. A szerző ugyanakkor fontosnak tartja később megemlíteni, hogy „[e]gyébb aránt pedig illyen állapot foha fe volt, nem is lelz; tsak el vont fel vétele az (abstracta notion) az embernek [...]”. SZILÁGYI 1813. 38. p. Vagyis egy olyan feltételezésről van szó, amely csupán azt szolgálja, hogy a „polgári állapotot” jobban megértsük.
- ⁴⁵ SZILÁGYI 1813. 32–34. p.
- ⁴⁶ SZILÁGYI 1813. 41–62. p.
- ⁴⁷ SZILÁGYI 1813. 63–180. p.
- ⁴⁸ SZILÁGYI 1813. 183–236. p.
- ⁴⁹ A császári udvar, illetve a helytartótanács észelve Kant filozófiai tanainak terjedését 1795-ben döntött az ország összes tanintézetében való oktatásának további sorsáról. A „legfelsőbb elhatározás” értelmében a kantii tételek mint „veszélyes”, „homályos” és túlzottan „mélyenjáró” tanok előadását a helytartótanács határozatban megiltotta. A döntés értelmében csupán „irodalomtörténeti megemlítésére” kerülhetett sor: „Mivel Kantnak a filozófiai tudomány tárgyaiban kiadott rendszere számos benne foglalt elvnel fogva, amelyek kétséget kelthetnek, sőt scepticismusra, továbbá új meghatározásokra és definitiókra vezetnek, veszélyes és egyébként is homályos és anynyira mélyenjáró, hogy azt a kiválóbb szellemű ifjak is csak nagyon nehezen, a közepes és gyengébb képességűek pedig egyáltalában nem képesek követni, következképen ezek az elvek részben megrottják őket, részben kétséget keltenek fel bennük és hagynak hátra lelkükben a legnagyobb jelentőségű igazságok felől.” A helytartótanács rendeletét idézi ECKHART 1936. 230. p. Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy a kantii szellemben fogant gondolatok jelen ne legyenek az oktatásban és még inkább a tudományos művekben. E téren a protestáns intézmények jártak élen, melyek sem a *Ratio Educationis* előírásait, sem az említett helytartótanácsi tiltást nem tartották magukra nézve kötelezőnek.
- ⁵⁰ PAULER 1873. 159. p.
- ⁵¹ ÚJFALUSY Nep. János: *A’ természeti hármastörvény. Rövid históriájával együtt*. Pest, 1825. Trattner.
- ⁵² Vö. *Törvénytudományi Műszótár*, VII. p.
- ⁵³ „Én azonban reményelem, hogy több Hazámfainak legalább az által kedveiket megnyerem, hogy anyai nyelveken, ezen illy szükséges, és hasznos tudományt elejekbe terjeszttem.” ÚJFALUSY 1825. 35. p.
- ⁵⁴ Vö. ÚJFALUSY 1825. IX–XIII. p.
- ⁵⁵ ÚJFALUSY 1825. 35. p.
- ⁵⁶ „[A]’ Bétsi Univerzitsánál ugyan ezen tudománynak rendes oktatója vala Martini Károly Antal, a’ ki is fáradhatatlan szorgalmatosságával, és ritka példájú okosságával a’ Természeti Törvényről való munkát ama híres Grotzius’ munkájának módjára adott ki... Azért mi is e’ jelen való munkánkban azon halhatatlan nevű, ’s ritka tudományú férjfinak nyomdokit leginkább követni feltettük magunkban, meg lévén arról győzöttetve, hogy annak útmutatása után a’ mi feltett céljunkt legkönnyebben elérhetjük.” ÚJFALUSY 1825. 34. p.
- ⁵⁷ ÚJFALUSY 1825. 144. p.
- ⁵⁸ ÚJFALUSY 1825. 150–151. p.
- ⁵⁹ ÚJFALUSY 1825. 156–157. p.
- ⁶⁰ ÚJFALUSY 1825. 168. p.
- ⁶¹ ÚJFALUSY 1825. 178–179. p.
- ⁶² LUCZENBACHER János: *Elmélkedések a’ Természeti Justudomány állapotjáról. Tudományos Gyűjtemény*, 1828. VII. kötet, 62–81. p.; IX. kötet, 29–45. p.

⁶³ LUCZENBACHER 1828. VII. kötet, 64. p.

⁶⁴ LUCZENBACHER 1828. VII. kötet, 66. p.

⁶⁵ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 41. p.

⁶⁶ LUCZENBACHER 1828. VII. kötet, 69. p.

⁶⁷ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 42. p.

⁶⁸ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 43. p.

⁶⁹ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 44. p.

⁷⁰ LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 74–75. p.

„Polgári hatalomnak megkell elégednie, ha mindeniknek külső cselekedetei törvényesek: mert az erkölcsiség megítélése külső törvény szék eleibe nem tartozik [...]” LUCZENBACHER 1828. IX. kötet, 76. p.

⁷¹ KUNOSS Endre: Valami, a' Természeti Jobból. (Töredék-rész.) *Tudományos Gyűjtemény*, 1832. V. kötet, 36–58. p.; Töredékrész a' természeti jobból. *Tudományos Gyűjtemény*, 1836. V. kötet, 96–108. p.

⁷² KUNOSS 1832. 38–39. p.

⁷³ KUNOSS 1832. 40. p.

⁷⁴ A magyar nyelvű jogbölcséleti irodalom talán első érdemi tudományos polémiájára került sor Kunoss tanulmánya kapcsán. Az írás megjelenését követően kilenc évvel később, szintén a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain Csatskó Imre tette közzé jelentős terjedelmű kritikus véleményét. Vélhetően nem rajta múlt, hogy észrevételei ilyen késéssel láttak napvilágot. Vö. CSATSKÓ Imre: Valami a' természeti jusból, tekintve, azt, a' mi e' tudományból a' Tudományos Gyűjtemény' 1832. esztendei V. vagy Májusi kötetében 36–58. lapon közöltetett. *Tudományos Gyűjtemény*, 1842. 4. sz. 37–72. p. Már bevezető fejtegetéseiben szóvá teszi a recenzens, hogy Kunoss írását olvasva „látván a' sok tetemes hibákból, hogy ezen értekezés több kárt okozhat, mint hasznót”. A szerző által használt fogalmak, illetve nem világos, sőt homályos magyarázatok „hibás ösméreteket közölván az e' tudományban való előmenetelnek nem keveset árthat.” CSATSKÓ 1842. 38. p. Csatskó kritikus megjegyzéseiből érdemes továbbá kiemelni a „természeti jus kűtfője” kapcsán kifejtetteket: „A' természeti jus [...] az érzékiséget el nem nyomja, hanem csak rendbe szedi, hogy kiki érzékisége ösztöneinek eleget tehessen az okosság által szabott korlátok között. 'S ennél fogva sem az érzékiség sem az okosság egyedül kűtfője a' természeti jusnak, hanem mind a' kettő együttvéve; ámbár a' természeti jus' állításai kifejtésökben az okosságnak fő és cselekvő, az érzékiségnek pedig csak alábbvaló és szenvedő tisztje van; az még is igaz, hogy érzékiségünk nélkül természeti jusunk nem is lehetne.” CSATSKÓ 1842. 44–45. p. Vagyis a természet-jog kűtfője az ember „egész természetében” keresendő. Ugyancsak szóvá teszi, hogy helyesebb volna a Kunoss által használt „szüljog” fogalmat „bennünk született” jognak (jus innatum) nevezni, mert ez „minden lételet megelőző cselekedet nélkül élvede 's mindenek által elesmertetve tapasztaltatik.” CSATSKÓ 1842. 52. p. Végső tanácsként pedig így fogalmaz a recenzens: „[...] álljon el egy kevéssé [a szerző (Sz. J.)] a' választott írói pályától, ne szegyenljen előbb szorgalmatos olvasás és elmélkedés által a' tárggyal, mellyről ími akar, jobban megösmérkedni, és csak akkor fogjon ismét tollat az írásra, midőn tellyesen meg lesz győződve, hogy emberül küzdött a' nehézségekkel, 's derült tiszta ésszel tekinthet körül a' természeti jusban, és abban dicséretesen meg is szólalhat.” CSATSKÓ 1842. 71–72. p.

⁷⁵ KUNOSS Endre: *Szófűzér; vagyis a' tudomány, művészség, társalkodás és költészet újonnan alkotott vagy fölélesztett szavainak jegyzéke*. Pest, 1834. Landerer. (Újabb kiadás: *Újdon bővített Szófűzér; vagyis a' tudomány, művészség, társalkodás és költészet újonnan alkotott, fölélesztett vagy idomított szavainak Jegyzéke*. Pest, 1843. Geibel)

⁷⁶ KUNOSS Endre: *Gyalulat, vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, mellyek különféle nyelvekből kölcsönözöttetvén, a' magyar beszédben és írásban korcsosítva vagy eredetikép használtatnak*. Pest, 1835. Landerer.

⁷⁷ WARGA János tanulmányfűzérét „Az észjog alapvonatai” címen tartják számon a hazai tudománytörténetben. Vö. WARGA János: Az okosságtörvény alapvonatai. *Tudománytár*, 1834. 4. kötet, 27–46. p.; Uő: A' társi észjog alapvonatai. *Tudománytár*, 1835. 5. kötet, 83–90. p.; Uő: A' nyilvános észjog alapvonatai. *Tudománytár*, 1835. 7. kötet, 100–118. p.; Uő: A' nemzeti észjog alapvonatai. *Tu-*

dománytár, 1835. 8. kötet, 136–141. p. Említésre érdemes az Athenaeum hasábjain megjelent rövid írása is, mely általában foglalkozik a jog kérdésével. Vö. WARGA János: Philosophiai nézetek. IV. A' jogról. *Athenaeum*, 1839. 16. sz. 241–245. p.

⁷⁸ WARGA 1834. 28. p.

⁷⁹ WARGA 1834. 31. p.

⁸⁰ GREGUSS Mihály: *Az észjogtudomány eszedezőlevele*. (Kézirat 1837-ből) OSZK kézirattár Quart. Hung. 3652. 8–17. p. (Függeléként közli: MISKOLCZY Ambrus: *Kossuth Eperjesen. Carlowszky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölcsélete*. Budapest, 2007. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 67–76. p.) A *Tudománytár* című folyóiratba szánt műve vélhetően nem nyerte el Luczenbacher János szerkesztő tetszését, és ezért nem jelent meg nyomtatásban. Vö. Greguss Mihály levelének fogalmazványa Luchenbacher (Érdy) Jánosnak, a *Tudománytár* szerkesztőjének. In MISKOLCZY 2007. 77. p.

⁸¹ MISKOLCZY 2007. 73. p.

⁸² KÉRI: Természeti és történeti jog. *Athenaeum*, 1840. 28. sz. 433–438. p.; 29. sz. 449–454. p.

⁸³ CSATSKÓ IMRE: *Bevezetés a' természeti jogba és a' tiszta általános természeti jog*. Győrött, 1839. Streibig. (Művének első fele már korábban – két részben – napvilágot látott. Vö. CSATSKÓ IMRE: *Bevezetés a' természeti jogba. Tudománytár*, 1836. 11. kötet, 84–131. p.; *Bevezetés a' természeti jogba*. (Második közlés.) A' természeti jog és vele rokon tudományok közti különbségről. *Tudománytár*, 1837. Értekezések. 1. kötet, 96–154. p. A könyvből további részlet jelent meg az *Athenaeum* hasábjain. Vö. CSATSKÓ Imre: Természeti jogi töredékek. *Athenaeum*, 1839. 42. sz. 695–699. p.; 43. sz. 711–713. p.

⁸⁴ Vö. AL-KENDI: *Bevezetés a' természeti jogba*. (Ismeretetés) *Figyelmező az egyetemes literatura körében*, 1838. 28. sz. 454–455. p.

⁸⁵ CSATSKÓ 1839. IX. p.

⁸⁶ CSATSKÓ 1839. 152. p.

⁸⁷ „[...] midőn pedig az ember cselekszik, tudja azt, és szabadon határozza el magát a' cselekvésre.” CSATSKÓ 1839. 3. p.

⁸⁸ CSATSKÓ 1839. 69. p.

⁸⁹ CSATSKÓ 1839. 90–91. p.

⁹⁰ A szerző csupán bevezetőjében tesz említést Kantról, mint aki filozófiai „irataiban” a természeti jogot élesen megkülönböztette és elválasztotta az ún. rokon tudományoktól, elsősorban az etikától és a politikától. Vö. CSATSKÓ 1839. X–XI. p.

⁹¹ CSATSKÓ 1839. 28. p.

⁹² CSATSKÓ 1839. 30–34. p.

⁹³ CSATSKÓ 1839. 13. p. (Az „erényi” és „jogi” törvényhozás különbségének részletezéséről lásd CSATSKÓ 1839. 85–89. p.)

⁹⁴ CSATSKÓ 1839. 14. p.

⁹⁵ CSATSKÓ 1839. 107. p.

⁹⁶ CSATSKÓ 1839. 114. p.

⁹⁷ CSATSKÓ 1839. 46. p.

⁹⁸ CSATSKÓ 1839. 67. p.

⁹⁹ CSATSKÓ 1839. 65. p.

¹⁰⁰ CSATSKÓ 1839. 143. p.

¹⁰¹ CSATSKÓ 1839. 192–193. p.

¹⁰² CSATSKÓ 1839. 181–363. p.

¹⁰³ PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapotja. *Tudománytár* (Új folyam), 1842. Értekezések. 12. kötet, 12. füzet, 351–371. p. (1. rész); 1843. Értekezések. 13. kötet, 3. füzet, 188–194. p. (2. rész); 1843. Értekezések. 13. kötet, 4. füzet, 233–254. p. (3. rész); 1843. Értekezések. 14. kötet, 7. füzet, 26–49. p. (4. rész); 1843. Értekezések. 14. kötet, 8. füzet, 77–94. p. (5. rész); 1843. Értekezések. 14. kötet, 9. füzet, 147–163. p. (6. rész); 1843. Értekezések. 14. kötet, 10. füzet, 208–215. p. (7. rész)

¹⁰⁴ E történeti áttekintést egy évtizeddel később, némileg kibővítve megismétli. Vö. PAULER 1852.

¹⁰⁵ PAULER 1842. 1. rész, 352. p.

¹⁰⁶ PAULER 1843. 4. rész, 28. p.

¹⁰⁷ PAULER 1843. 7. rész, 214. p.

¹⁰⁸ A jogbölcsélet által érintett kérdések tárgyalásával a korabeli magyar nyelvű filozófiai irodalomban is találkozunk. Jó példa erre Szontagh

Gusztáv (1793–1858) a „magyar egyezményes philosophia előharczósa” *Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira* (Buda, 1843. Emich) című műve, melyben hobbesi és kantianus gondolatok egyaránt felfedezhetők: „Hogy tudniillik az ember rendeltetése örök céljait valósíthassa, arra mindenképp először belső szabadsággal kell bírnia, másképp erkölcsi parancsainak eleget nem tehetne; másodsor pedig külsővel is, azaz mind arra joggal kell bírnia, mi nélkül rendeltetését nem valósíthatná, még pedig kényszerítéssel is végre hajthatóval; mert annak létesítésén ki nem adhat. Illy kényszerítő joggal természeti állapotban minden egyes bír, de mivel ez, vég elemzésben (in ultima analysi) mindnyájok harcára mindnyájok ellen vezet, az emberek társaságba egyesülnek, hogy minden egyesnek jogai, mind-

nyájok hatalma vagyis az egész által védve s biztosítva legyenek, s ezen egész: az állodalom, mellynek ennél fogva közvetlen célja, mint mondám, a jog s annak uralkodása, melly az emberi rendeltetés valósíthatásának conditio-sine-qua-non-ja. S mivel az emberi társaság nem egy állodalomból, hanem igen sokból áll, minden állodalomnak pedig célja szintaz: az emberi társaságnak célja állodalmi szempontból tekintve, a joguralkodás fenntartása e világon.” SZONTAGH 1843. 21. p.

¹⁰⁹VIROZSIL Antal: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*. I. Főrészt: Magán-természetjog. (ford. Márki József) Pest, 1861. Heckenast; Uő: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*. II. Főrészt: Természetes nyilván- v. közjog. (ford. Hoffmann Lajos Pál) Pest, 1861. Heckenast.

† Nánási László

Rózsa Sándor bűnügyei

A leghíresebb magyar betyárt, Rózsa Sándort 150 évvel ezelőtt fogták el utoljára. Élete során háromszor, más és más eljárási rendben lefolytatott perekben ítélték el élet és vagyon elleni bűncselekmények miatt. Mivel a periratok meglehetősen hiányosak, a perek bemutatására alapvetően a korabeli részletes, jegyzőkönyv pontosságú sajtótudósítások alapján kerül sor.

Rózsa Sándor 1813. július 10-én a szegedi tanyavilágban született. Családjában ismert volt a joggal való összeütközés, apját is rablás közben verték agyon. A pásztorzkodással foglalkozott legény írástudatlan maradt, és élte a dél-alföldi parasztok életét mindaddig, amíg maga is bűncselekmények elkövetője nem lett.¹

1. A kiskunhalasi eset

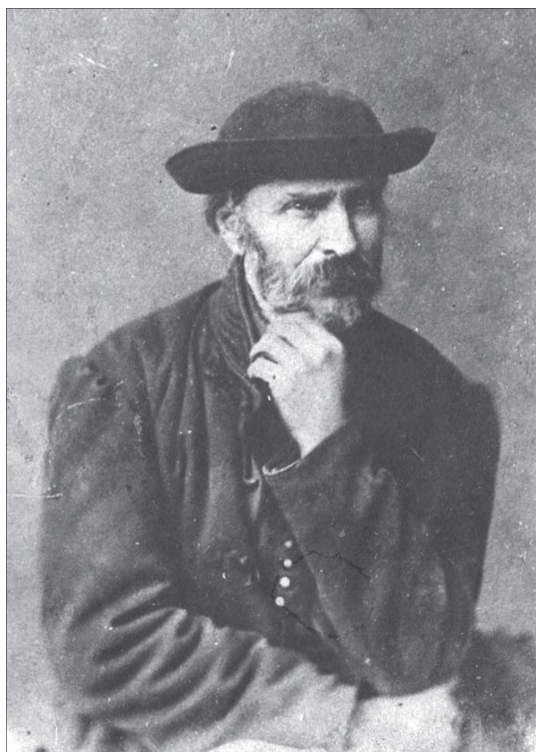
Első ismertté vált tettét 1836. február 10-én este követte el, amikor két társával lóháton megjelent Darabos István Kiskunhalas környéki tanyáján és – mint az ítélet rögzítette – a pisztolyokkal és baltákkal felfegyverzett elkövetők „borzasztó istenkáromlások és fenyegetőzésekkel” két tehenet elhajtottak a megfélemlített gazdától.²

Ekkoriban a büntető jogszolgáltatás százados hagyományokon, a törvényszéki gyakorlaton alapult. Kialakult a rendszerinti bűncselekmények fogalom- s az elkövetőkkel szemben alkalmazni szokott szankciórendszere. A társadalom kiváltságosait alkotó nemesektől eltérően a más rétegekhez tartozókat bármely bűncselekmény miatt le lehetett tartóztatni. Velük szemben a Tripartitum I. rész 15. címe szerint halálbüntetéssel fenyegetett esetekben írásos pert folytatott a bíróság,

amely parasztok esetén a pallosjogú úriszék vagy a vármegyei, illetve a városi törvényszék volt. A vizsgálat során a fogoly és a tanúk vallomásait jegyzőkönyvezték, sor került az egymásnak ellentmondó tanúvallomást tevők szembesítésére, esetleg „dologértői”, azaz szakértői vélemény beszerzésére. Ezeknek az adatoknak az alapján az uradalmi vagy a tiszti ügyész vádlevelet készített a megállapítható tényállásról, megjelölve a bűncselekmény minősítését és a kiszabni javasolt büntetést. A vádlottnak járt a kötelező védelem. A per a vád és a védelem közötti írásbeli üzenetváltásokkal zajlott, amelyek végeztével a bíróság meghozta ítéletét, kihirdetve azt az előállított vádlottnak.³

A halasi eset három elkövetője közül csupán Rózsa Sándor vált ismertté, és került a lakóhelye szerinti Szegeden letartóztatásra. A két város hatóságai által folytatott vizsgálat során számos tanút kihallgattak. Rózsa 1836. április 1-jei vallomásában elmondta, hogy már korábban is volt fogva, de büntetés nélkül szabadult, a bűncse-

lekményt pedig tagadta. Az írásbeli per eredményeként őt a szegedi bünyenyítő törvényszék 1836. szeptember 10-én kelt ítéletével rablás miatt másfél esztendeig tartó rabságra és – mint nemtelent, a gyakorlatnak megfele-

Rózsa Sándor